

Ivan Kovačević¹Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu**Žarko Trebješanin²**

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Dragana Antonijević³Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

TEORIJSKO-POJMOVNI OKVIR ZA PROUČAVANJE NOSTALGIJE⁴

Apstrakt: U ovom radu autori nastoje da preciziraju pojmovni aparat proučavanja nostalgije s namerom da se, nakon određivanja metodološkog postupka, izgradi celovita teorijsko-metodološka platforma na osnovu koje će se vršiti istraživanja. Projekat je zamišljen kao interdisciplinarni postupak u kome će učestvovati antropolog folklor (folklorista), psiholog i antropolog koji će pratiti tri vrste nostalgičnih narativa: životnu priču kao folklornu formu, lična sećanja kao proizvod pamćenja i usmenu istoriju kao najklasičniju nostalgičnu formu. Poređenjem te tri vrste narativa nameravamo da utvrdimo da li između ovih diskursa postoje veze i kakva je priroda tih veza.

Ključne reči: nostalgija, jugonostalgija, pamćenje, autobiografsko sećanje, lične priče, istorijska nostalgija, Srbija, Jugoslavija

Uvod

Pojava nostalgičnih narativa u bivšim socijalističkim zemljama proizvela je lavinu teorijskih i istraživačkih radova o ostalgiji (*oestalgia*) u Nemačkoj ili jugonostalgiji u zemljama bivše Jugoslavije, pa čak i titostalgiji (Velikonja 2010). Istočna Evropa je postala pravi poligon za postavljanje i proveravanje različitih teorija o značenju nostalgije, o uzrocima njenog nastanka i razmatranja istinito-

¹ ikovacev@f.bg.ac.rs

² zarkotreb@sbb.rs

³ dantonij@f.bg.ac.rs

⁴ Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektima Ministarstva prosvete, nauke i tehnoloskog razvoja RS 177022 i 177035.

sti i pobijanja sadržaja nostalgичnih diskursa. Postupci se veoma razlikuju i kreću se od analize malog broja nostalgичnih narativa (PalMBERGER 2008) do široke ankete rađene upitnicima sa fokus grupama (Spasić 2008). Stavovi prema nostalgичnim osećanjima kreću se između dva pola. Na jednom polu se nalazi zadovoljstvo onih koji smatraju da je socijalizam bio bolji poredak, da je povratak i pobjeda kapitalizma "novo ropstvo" i da je nostalgija potvrda njihovih ideoloških, dominantno levičarskih, stavova. Na drugom polu su oni koji takvu pojavu smatraju povampirenjem komunističkih ideja i ističu potrebu da se nostalgичne ideje pobiju dokazima. Zbog toga svaki javni izliv jugonostalgije ili titostalgije izaziva burne reakcije osporavanja ili odobravanja.

Brojna i disciplinarno veoma raznovrsna proučavanja pojave nostalgije u nekadašnjim zemljama socijalizma teško da se mogu tek pomenuti u jednom članku, a pogotovo se ne može sačiniti detaljniji osvrt na sva ta istraživanja. To i nije namera autora ovog teksta koji nastoje da preciziraju pojmovni aparat proučavanja nostalgije i da se, nakon preciziranja metodološkog postupka,⁵ izgradi celovita teorijsko-metodološka platforma na osnovu koje će se vršiti istraživanja. Ovaj projekt je zamišljen kao interdisciplinarni postupak u kome će učestvovati antropolog folklor (folklorista), psiholog i antropolog koji će pratiti tri vrste nostalgичnih narativa – životnu priču kao folklornu formu, lična sećanja kao proizvod pamćenja i usmenu istoriju kao najkласičniju nostalgичnu formu. Poređenjem te tri vrste narativa nameravamo da utvrdimo da li između ovih diskursa postoje veze i kakva je priroda tih veza. Namera nam je da kroz rad na izradi teorijsko-metodološke platforme istraživanja i sučeljavanja različitih disciplinarnih pogleda na nostalgiju napravimo dizajn istraživanja koje želimo da sprovedemo.

Koja prošlost?

Nostalgичni narativi kao proizvodi nostalgичnih osećanja, osim prošlosti i sećanja na nju, sadrže i manje ili više eksplicitno poređenje sa sadašnjošću. Sećanja i poređenja su sadržana u dva osnovna oblika nostalgija – u istorijskim i u ličnim nostalgijama (Stern 1992). Prema ovoj distinkciji istorijska nostalgija izražava želju za povlačenjem iz savremenog života povratkom u vreme u dalekoj prošlosti, posmatrano kao bolje u odnosu na sadašnjost. Baš kao što istorijska nostalgija idealizuje i maštovito obnavlja prošlost, tako lična nostalgija idealizuje lično zapamćenu prošlost (Stern 1992, 13,16). Iz ove distinkcije se mogu, u analitičke svrhe, razlikovati dve prošlosti: opšta, socijal-

⁵ Metodološki pristup istraživanju nostalgije prezentiramo u tekstu "Metodoloski okvir proučavanja nostalgije i životnih priča" u časopisu *Etnoantropološki problemi* (Kovačević, Trebješanin, Antonijević 2013).

na, ekonomska, kulturna ili sociokulturna prošlost i druga lična, privatna, individualna koje odgovaraju dvema nostalgijama – istorijskoj i personalnoj.

Istorijska nostalgija

Istorijske nostalgije se mogu podeliti na nostalgije za sociokulturnim okruženjem (zemljom ili mestom porekla) koje se mogu zvati prostorne ili *spacijalne* i na *temporalne* nostalgije opisane kao nostalgije za prošlim vremenima. S obzirom na to da je u pojam nostalgije utkan odnos prema prošlom vremenu, spacijalne nostalgije su uvek i temporalne jer je život u prostoru na koji se nostalgija odnosi bio u prošlom vremenu. U tim nostalgijama temporalnost i spacijalnost su neraskidivo povezane (Huysen 2006, 7). Temporalne nostalgije su temporalne u užem smislu jer se ne odnose na promene mesta boravka i stvaraju ih, u čistoj formi, samo oni koji nisu menjali prostornu životnu tačku.

Nostalgija za sociokulturnim okruženjem (zemljom ili mestom porekla) se odnosi na osobe i grupe koje su u bilo kojoj formi migracije promenile mesto boravka. Najpoznatije grupe u kojima se stvaraju i šire nostalgični narativi ove vrste su iseljenici tj. ekonomski, verski i politički emigranti, zatim radnici na privremenom radu van zemlje porekla (gastarbajteri) (Krstić 2011, Kovačević i Krstić 2011, Antonijević 2013), izbeglice iz ratom zahvaćenih područja (Ilić 2001, Milenković 2005, Milenković i Šarčević 2009) i stanovništvo obuhvaćeno unutrašnjim migracijama, naročito migracijom selo-grad itd.

Temporalna nostalgija ili nostalgija za "prošlim vremenima" je nostalgija onih koji nisu menjali mesto boravka, a stvaraju i šire nostalgične narative koji se odnose na vremenske periode, unutar njihovog životnog veka, koji su više ili manje udaljeni od sadašnjosti.

Svakako da i nostalgija uslovljena promenom mesta prebivališta ima vremensku dimenziju, ali za istraživanje mehanizama izgradnje nostalgičnih osećanja i narativa koji ih ispoljavaju dvostrukost promene, prostorne i vremenske, otežava izdvajanje osnovnih obeležja koja su važna za utvrđivanje načina formiranja nostalgije kroz poređenje dva osnovna tipa nostalgije – istorijske i personalne. Nostalgični narativi proistekli iz promene u prostoru sadrže dvostruko poređenje: prostorno – poređenje starog i novog mesta boravka i vremensko – poređenje prošlost i sadašnjosti. S druge strane, nostalgija za prošlim vremenima ima jednostruko poređenje sadašnjosti i prošlosti.

Veoma upadljiv vid istorijske nostalgije za prošlim vremenima se ispoljava u pričama o "dobrim starim vremenima" u zemljama bivšeg socijalističkog lagersa, koja se naziva post-komunistička nostalgija (Todorova and Gille 2010). Izgleda neverovatno da se takve priče javljaju kod ljudi koji su živeli u državama gulaga i državi gulagu, ograđenoj zidovima, bodljikavima žicama i mitraljeskim gnezdimama iz kojih se pucalo na svakog ko hoće da pobjegne iz "socijalističkog raja" (Berdahl 1999, Velikonja 2010, Mijić 2011). Ograničenost

i proizvoljnost sećanja nisu dovoljne da objasne kako je moguće da se u Jugoslaviji period sporog privrednog rasta i sporog povećanja standarda opisuju kao "zlatno doba" iako se i usisivač kupovao na kredit.

Upravo takva temporalna nostalgija je predmet ovog teorijsko-pojmovnog okvira u kome ćemo nastojati da uspostavimo pojmovne odrednice za proučavanje tog fenomena.

Personalna nostalgija

Da bismo mogli da razumemo i objasnimo temporalnu nostalgiju shvaćenu kao istorijsku nostalgiju za prošlim vremenima, neophodno je definisati i šta se podrazumeva pod personalnom nostalgijom koja je u nostalgичnim narativima najčešće prepletena s istorijskom. U kognitivnoj psihologiji se smatra da *autobiografska memorija* ima tri široke funkcije: sopstva, socijalnu funkciju i direktivnu funkciju.

Funkcija sopstva podrazumeva preuzimanje autobiografskih sećanja da bi se održao osećaj da je neko ista osoba tokom vremena ili da ažurira sebe uz održavanje kontinuiteta. Povratak sećanja obezbeđuje nekom da se s znanjem o sebi u prošlosti odnosi na sadašnjost i projektovano buduće sopstvo. Socijalna funkcija autobiografskih sećanja uključuje obnavljanje uspomena u cilju razvoja, održavanja i unapređenja socijalnih veza. Autobiografske uspomene pružaju materijal za razgovore, stvaraju intimnost u odnosima i mogu biti u vezi s empatijom. Direktivna funkcija podrazumeva preuzimanje dosadašnjih iskustava da bi vodila sadašnje i buduće misli i ponašanje. Aktuelni problemi se mogu rešiti preuzimanjem autobiografskih sećanja radi usmeravanja aktivnosti (Bluck and Alea 2009).

Koje sećanje?

Nostalgичna sećanja/Pamćenje i sećanje

Pamćenje je izuzetno važna kognitivna sposobnost. Bez pamćenja mi bismo bili lišeni svoje prošlosti, ličnog identiteta, ne bismo znali ko smo, gde stanujemo, šta radimo, ko su ljudi oko nas, kakav je bio naš život, kakvo je bilo naše detinjstvo, školovanje, gde smo putovali itd. Poslednjih pola veka kognitivna psihologija je ogromnim koracima napredovala u oblasti istraživanja, empirijskog i teorijskog, čovekove funkcije pamćenja. Pamćenje je kognitivni proces koji se sastoji od kodiranja (obrade), zadržavanja (čuvanja) informacija i njihovog kasnijeg aktiviranja i korišćenja (Trebješanin *et al.* 2008). Ono se manifestuje i meri preko tri vrste pojava: prepoznavanja ili reprodukcije i

uštete pri ponovnom učenju. Nas ovde zanima pronalaženje i reprodukovanje onoga što se nalazi u pamćenju.

Ali pre nego što se pozabavimo pronalaženjem i pobuđivanjem onoga što je pohranjeno u pamćenju, moramo se, sasvim kratko, osvrnuti na organizaciju pamćenja.

Kako je pamćenje organizovano? Prema danas široko prihvaćenom modelu, postoje tri faze pamćenja: *čulno pamćenje* (senzorni registar), *kratkoročno* i *dugoročno pamćenje*.

Slika 1: Model pamćenja po Atkinsonu i Šifrinu

S obzirom na to da je naš rad fokusiran na životne priče, odnosno na sećanja ljudi, mi ćemo ovde kao irelevantne zanemariti prve dve faze pamćenja.

Dugoročno pamćenje je sistem u kojem je organizovano i uskladišteno naše celokupno znanje o svetu. Ono što čini osnov *dugoročne memorije* jesu *mentalne reprezentacije* ili *scheme*. Sva naša iskustva sačuvana su i predstavljena (reprezentovana) u vidu motornih, perceptivnih, simboličkih i drugih shema koje se aktiviraju prilikom prepoznavanja ili reprodukcije naučenog, bilo da se radi o jednostavnim motornim radnjama ili složenim obrascima društvenog ponašanja. Dugoročno pamćenje ima tri podsistema: proceduralno, semantičko i epizodičko (autobiografsko).

Nas u ovom radu zanima prevashodno *epizodičko pamćenje* (Tulving 1991, 2000) i njegova posebni oblik – *autobiografsko pamćenje*, tako da ćemo ostala dva podsistema samo kratko spomenuti, kako bismo ih kontrastirali s trećim i tako bolje uočili i istakli njegovu specifičnost.

Proceduralno pamćenje se sastoji u pamćenju *procedura* – motornih radnji i veština za čije je usvajanje obično potreban duži period ovladavanja i poduča-

vanja, ali se zato i veoma dugo pamte. Izvode se automatski, nesvesno. Uče se i pamte kako jednostavne radnje (uključivanje utikača u utičnicu ili korišćenje vijluške), tako i složene koje zahtevaju dužu obuku (vožnja automobila, sviranje gitare, igranje preferansa). Za proceduralno pamćenje odgovorni su mali mozak, bazalne ganglije i motorni korteks. *Semantičko pamćenje* sadrži generalizovana i relativno trajna, simbolički (verbalno) kodirana *znanja* o svetu: činjenice, pojmove, pravila, značenja. Semantičko pamćenje operiše pojmovima koji su organizovani u kognitivne sheme. Unutar jedne sheme nalazi se niz pojmova (informacija i ideja) koje su međusobno povezane. Neurološku osnovu semantičkog pamćenja čine različiti delovi neokorteksa, pretežno leva hemisfera.

Epizodičko (autobiografsko) pamćenje

Ovo sećanje je konkretno, lično, često emocionalno obojeno i sačinjeno od predstava koje su vizuelne, auditivne, taktilne, olfaktorne itd. To je sećanje o nekim pojedinačnim situacijama, određenim predmetima, licima koje smo poznavali, radnjama i događajima u kojima smo učestvovali, a koji su uvek smešteni u određeno vreme i na određenom mesto i koji su u važni u našem životu (npr. sećanje na prvi dan u školi, na kupovinu bicikla, prošlogodišnje letovanje, sinoćnu večeru...). *Epizodičko pamćenje* je sećanje na događaje koji su nam se dogodili ili kojima smo lično prisustvovali. Odnosno, kako kaže psiholog koji je uveo ovaj pojam, to je "sposobnost svesnog sećanja na događaje i situacije koje smo lično doživeli" (Tulving 2009). Epizodičko pamćenje je konkretno i sadrži analogno kodirane informacije o određenim situacijama i događajima, koji se mogu vremenski i prostorno tačno locirati. Ova vrsta pamćenja je nastala kasno u evoluciji, a i u ontogenetskom razvoju deteta formira se relativno kasno, tek oko četvrte godine života. Verovatno je specifična za ljudsku vrstu i osetljiva je na povrede moždanog tkiva. Zahvaljujući epizodičkom pamćenju mi imamo svest o našoj ličnoj prošlosti i zato možemo da mentalno putujemo kroz subjektivno vreme (Tulving 2009). Ono nam takođe omogućava i da zamislimo neki cilj u budućnosti i da radimo na njegovom ostvarenju. Upravo mogućnost zamišljanja budućnosti mogla je da bude značajan podsticaj kulturnoj evoluciji ljudske vrste. Za ovo pamćenje "zaduženi" su delovi neokorteksa, ali pretežno frontalni režanj i desna hemisfera.

Prema Endelu Tulvingu (Tulving 1991), postoji više argumenata za razlikovanje ovih sistema dugoročne memorije:

- *Razvoj* – najranije se javlja (u filogenezi i ontogenezi) proceduralno, a najkasnije epizodno pamćenje i njegova posebna forma – autobiografsko pamćenje.
- Ovi oblici pamćenja imaju različitu neurofiziološku osnovu.

- *Trajnost* – proceduralno pamćenje je izuzetno trajno. Semantičko pamćenje je nešto podložnije zaboravu, mada postoje i veoma trajna znanja. Epizodno pamćenje je posebno osetljivo na zaborav, odnosno često se javljaju modifikacije prilikom prisećanja. Ako se, međutim, radi o snažno emocionalno obojenim događajima iz života (događaji "po prvi put", traume i sl.), oni mogu takođe veoma dugo da se pamte.
- *Osetljivost u slučaju traume* – epizodno pamćenje je posebno osetljivo na traume.

Navešćemo jedan ilustrativni primer: tridesetogišnjak Kent doživeo je saobraćajnu nesreću kojom prilikom je pretrpeo povredu moždanog tkiva, između ostalog i hipokampusa. Nakon nesreće, kod njega je došlo do amnezije ali isključivo u domenu epizodičkog pamćenja. To znači da se on *ne seća* ničega što mu se dogodilo u životu, mada ima brojna *znanja* o svetu u kome živi. On normalno govori, misli, zaključuje, čita i piše, radi na računaru, pokazuje solidan uspeh na testovima inteligencije. Zna gde se nalazi Sahara, zna šta su stalagmiti i stalaktiti, kao i mnoge druge stvari. O sebi samome i svom životu on pamti tek ponešto. Seća se, recimo, da je imao auto i koje je boje bio. Međutim, on ne može da se seti nijedne svoje vožnje tim autom. Nije u stanju da razlikuje prepričane događaje iz sopstvenog života koji su istiniti od onih koji su potpuna izmišljotina.

Obično se smatra da je naše sećanje približno tačna reprodukcija onoga što smo doživeli, iskusili, nešto poput zapisa na filmskoj traci. Koliko su, zaista, pouzdana naša sećanja? Brižljiva istraživanja nedvosmisleno ukazuju, međutim, da je proces pamćenja zapravo pre konstrukcija, a ne reprodukcija. Engleski psiholog Frederik Bartlett (Bartlett), preteča kognitivista, prvi je eksperimentalno pokazao da pamćenje nije verno kopiranje prvobitnih utisaka, već da se oni tokom zadržavanja kvalitativno menjaju (neki se delovi gube, neki transformišu a pojavljuju se i novi elementi) pod uticajem različitih mehanizama. To su: *uprošćavanje* (pamti se osnovna ideja, ali se detalji gube ili iskrivljuju), *racionalizacija* (praznine se popunjavaju, a nepovezani događaji povezuju našim konstrukcijama da bi postali smisleniji) i *konvencionalizacija* (sadržaj se menja tako da bude logičniji, racionalniji i prihvatljiviji). Naše sećanje je, dakle, nepouzdana, jer pamćenje je po svojoj prirodi pre rekonstrukcija onoga što smo doživeli, a ne verna reprodukcija originalnog iskustva.

Kada je reč o razumevanju razloga promena u sećanju, valja ukazati da neki noviji eksperimenti pokazuju da semantičko pamćenje (naše znanje) utiče na epizodičko (autobiografsko), što znači da naše prethodno ili kasnije stečeno znanje o nekoj pojavi može da izmeni, izopači naše autentično sećanje na neki događaj, koje je uvek neka vrsta interpretacije onoga što se zaista zbilo.

Autobiografsko sećanje je bitna oblast epizodičkog pamćenja. Ovo sećanje je konkretno, lično, često emocionalno obojeno i sačinjeno je od predstava koje su vizuelne, auditivne, taktilne, olfaktorne itd. o nekim pojedinačnim situa-

cijama, određenim predmetima, licima koje smo poznavali, radnjama i događajima u kojima smo učestvovali, a koji su uvek smešteni u određeno vreme i na određenom mesto i koji su u važni u našem životu (npr. sećanje na prvi dan u školi, na prvi odlazak na letovanje, na prvi poljubac, na kupovinu bicikla, prošlogodišnje putovanje u inostranstvo, sinoćnu večeru...). Dok je semantičko, deklarativno pamćenje uopšteno, apstraktno, verbalno kodirano, autobiografsko sećanje je konkretno, lično, kodirano analogno putem čulnih predstava (Костић 2006). Tako recimo, mi znamo da je Atina grčki polis, ali se živo sećamo prošlogodišnje posete Atini i njenim znamenitostima.

Koliko su autobiografska sećanja pouzdana, kako teče proces zaboravljanja, šta se najpre zaboravlja, a šta kasnije i teže, koji se događaji tačno pamte, to se ispituje poređenjem detaljnih dnevničkih zapisa (događaj, mesto, vreme, emocionalni značaj) sa kasnijim izveštajima (posle mesec dana, godine ili nekoliko godina) na osnovu sećanja. Rezultati ovih studija pokazuju da je krivulja zaboravljanja u ovom slučaju linearna i relativno blagog nagiba (što nije tipična krivulja zaboravljanja) i da se bolje pamte upadljiva, neobična zbivanja koja su pobudila snažne emocije (Бедли 2004). U ovom tipu sećanja slični doživljaji se stapaju u jedan jedinstven, koji je nedovoljno određen (npr. česti boravci u jednom istom gradu). Drugi način kontrole pouzdanosti autobiografskih sećanja je unakrsno ispitivanje same osobe koja priča delove svoje životne priče i priče članova porodice, prijatelja i drugih ljudi koji su bili učesnici u događajima na koji se priča ispitanika odnosi. Ustanovljeno je da su sećanja na vlastite emocije i stavove u određenoj situaciji mnogo manje pouzdana od opisa same situacije i konkretnog događaja (npr. ispitanik se dobro seća kada je kao dete sa majkom i bratom zalutao u šumi, ali se ne seća da je panično vrištao i plakao). Valjan metod ispitivanja tačnosti ove vrste pamćenja je usredsređenost na određenu vrstu događaja o kojima postoje objektivni, proverljivi podaci (npr. traži se od ispitanika da nabroji imena učenika sa kojima je išao u srednju školu ili da prepozna likove svojih drugova) (Костић 2006).

Autobiografska sećanja se odnose na celokupni život individue, pa se postavlja pitanje da li se podjednako dobro pamte događaji iz svih perioda života? Rezultati istraživanja Rubina i saradnika, izvedeno na grupi pedesetogodišnjaka i sedamdesetogodišnjaka "pokazuju da se najviše detalja pamti iz ranog zrelog perioda (između dvadesete i tridesete godine) i neposredne prošlosti, a da se događaji iz zrelog perioda relativno slabo pamete" (Костић 2006, 221). Istraživači to objašnjavaju time što se u ranom zreлом dobu "dešavaju najznačajniji događaji u našem životu" (završetak studija, zapošljavanje, sklapanje braka, rođenje deteta itd.). Dok se u četvrtoj i petoj deceniji, u periodu životne stabilizacije, zbivaju uglavnom isti, rutinski događaji (svakodneвно obavljanje posla, porodični, jednolični život) koji se stapaju u jedno neodređeno, amorfnu sećanje. Na sposobnost sećanja, osim perioda u kome su se zbili, veliki uticaj imaju značaj događaja i broj različitih događaja u određenom vre-

menskom periodu. Brojna istraživanja pokazuju da se bolje, pouzdane i detaljnije sećamo prijatnih nego neprijatnih događaja, posebno ako su se oni relativno skoro dogodili (pre godinu-dve), a što je u skladu sa psihoanalitičkom tezom o potiskivanju neprijatnih uspomena. Neka istraživanja (npr. Neisser and Hyman 1999), međutim, govore da mi dobro pamtimo emocionalno obojene doživljaje, bez obzira na kvalitet prijatnosti-neprijatnosti. To se objašnjava time da mi mnogo više i češće razmišljamo i obnavljamo sećanja na događaje koji su emocionalno šaržirani nego emocionalno bezbojni, neutralni. Ponaavljanjem, organizovanjem i povezivanjem ovih uzbudljivih sećanja sa drugim sadržajima iz dugoročnog pamćenja, ova se sećanja učvršćuju i tako se olakšava njihovo pronalaženje i reprodukovanje. Kada je reč o događijima, utvrđeno je da se bolje i duže pamte oni koji su jedinstveni (prvi susret sa smrću, rođenje brata/sestre, prvi poljubac, odlazak u vojsku, venčanje itd.) nego banalni, rutinski događaji (Бедли 2004).

O tome koliko je naše autobiografsko sećanje (ne)pouzđano najbolje govore rezultati istraživanja psihologije svedočenja. Jedno veliko istraživanje je pokazalo da se u 80.000 sudskih procesa godišnje u SAD sudije oslanjaju na svedočenja očevidaca! Na sudu se često od svedoka, koji imaju svoja uverenja i predrasude, traži da daju iskaz o dramatičnim događajima koji su se zbili u uslovima velike emocionalne napetosti (stresa), davno, brzo i neočekivano. Pošto je sećanje rekonstrukcija, razumljivo je da svedočenja često nisu verodostojna, bez obzira na subjektivnu uverenost svedoka da govore istinu. Procenjuje se da se godišnje u SAD čak 10.000 ljudi pogrešno osudi upravo zbog grešaka u svedočenju (Rathus 1997). Ironijom sudbine, psiholog Donald Tomson (Thomson), koji je istraživao psihologiju svedočenja, umalo nije postao žrtva pogrešnog sećanja. Naime, on je utvrdio da se nevini ljudi često pogrešno optužuju od strane svedoka za neku kriminalnu radnju, samo zbog toga što su slično obučeni kao i vinovnik kriminalnog dela. O tome je i govorio u jednoj TV emisiji. Posle nekoliko nedelja policija ga je pokupila i uvrstila u stroj za prepoznavanje, u kome ga je žena – žrtva silovanja "prepoznala" kao silovatelja. Kada je policajcu rekao da ima siguran alibi, da je tada bio u društvu komesara policije i jednog vladinog službenika, ovaj mu je ironično odgovorio: "Da, pretpostavljam da takođe imate Isusa Hrista i englesku kraljicu za svedoke!" Ali, šta se zapravo desilo, kako je došlo do ove opasne zabune? Jednostavno, u vreme kada se odigralo silovanje, žena je gledala televiziju i videla je lice psihologa Tomsona, koje je kasnije prepoznala, ali ga je pogrešno pripisala silovatelju.

Evo jednog upečatljivog primera za nepouzđanost svedočenja: godine 1974. izvršen je televizijski eksperiment u SAD. Prikazana je odglumljena scena krađe tašne jednoj ženi. Cela scena je trajala 13 sekundi, a lice lopova bilo je jasno vidljivo 3.5 sekunde. Dva minuta posle prikazane "krađe", gledaocima su predstavljena lica 6 osoba. Gledaoci su pozvani da se jave i da kažu da li je lopov među prikazanim osobama i ako jeste, ko je lopov. U ovom sve-

dočenju učestvovalo je 2145 ljudi. Rezultat je porazan: svega 14% je tačno identifikovalo lopova, što je manje od verovatnoće slučajnog pogađanja!

Naše sećanje nije pouzdano jer naše kognitivne sheme, naša očekivanja, pretpostavke, uverenja, stereotipi i znanja utiču na rekonstrukciju onoga što se zaista desilo. Tako, recimo, ako je neko iz grupe napadača izvukao nož i ako se u toj grupi nalazio Rom, većina svedoka će tvrditi da su videli da je baš on upotrebio oružje, mada to nije tačno. Na sećanje svedoka na neki događaj, takođe, često deluju sugestivna pitanja, koja modifikuju sećanje u određenom pravcu. Tako recimo u jednom poznatom eksperimentu (Loftus i Palmer 1976, navedeno u Rathus 1997) kada se dvema grupama pokaže ista fotografija sudara dva automobila, pa kasnije jednoj postavimo pitanje kolika je bila njihova brzina kada su se *sudarili*, a drugoj kada su se *smrskali*, onda će procena brzine biti veća u drugoj grupi!

Poznato je, takođe, upravo zato što je naše sećanje konstrukcija, da postoje lažna sećanja, tj. sećanja na događaje koji se nikada nisu dogodili. Upečatljiv je primer čuvenog psihologa Žana Pijažea (Piaget), koji se sve do svoje petnaeste godine veoma živo sećao svoje otmice koja se dogodila kada je imao svega dve godine. On se sećao da ga je dadilja vozila kolicima po Jelisejskim poljima (Champs Élysées), kada je pokušao da ga otme neki muškarac. Sećao se živo i borbe dadilje sa kidnapantom, njenih ogrebotina po licu, gomile ljudi i policajca sa pelerinom i belom palicom. Kasnije, posle trinaest godina, dadilja je priznala da je ceo događaj izmislila. Ali pošto je kao dete slušao više puta tu priču od svojih roditelja, Pijaže ju je, kako sam kaže, "projektovao u prošlost u vidu vizuelnog sećanja" (navedeno u Atkinson and Hilgard 2009).

Često se navode primeri, po opštem mišljenju, izrazito "vernog sećanja" kakvi su flešbekovi (*flashback*) ili fleš sećanja (*flashbulbs*), koji se javljaju naročito kod osoba koje su preživele teške emotivne i/ili fizičke traume ili su saznali nešto što je izazvalo snažne afekte. "Blic sećanje" je sećanje na neki izuzetno važan, emocionalno nabijen, obično traumatski doživljaj ili na šokantnu vest. Specifičnost "blic sećanja" jeste izuzetna živost i detaljnost sećanja, kao i subjektivna uverenost da se sve upravo tako odigralo kako se sećamo. Sećanje je toliko izrazito živo i bogato detaljima da osoba ima utisak da ponovo proživljava traumatski doživljaj, sa svim pratećim telesnim senzacijama. Takva sećanja aktiviraju se nevoljno, automatski, obično u situacijama koje na neki način podsećaju na situaciju traume. Ali, bez obzira na opšte uverenje laika, psihološka istraživanja pokazuju da, uprkos velikoj subjektivnoj uverenosti u tačnost sećanja, i ona nisu tako pouzdana i da su podložna promenama tokom vremena (npr. sećanje na neku saobraćajnu nesreću koju smo lično doživeli ili sećanje na vest o ubistvu Džona Kenedija, Zorana Đinđića, smrti Josipa Broza Tita, rušenja kula bliznakinja u Njujorku itd.). Zanimljivo je svedočenje znamenitog kognitivnog psihologa Ulrika Najsera koji je imao vrlo živo sećanje na vest da su Japanci napali Perl Harbur. Ali, kako sam kaže, ova "veoma živa i detaljana sećanja"

ne moraju biti i tačna (Бедли 2004). On je dugo bio ubeđen u verodostojnost svog "blic sećanja", sve dok se uverio da su neki detalji potpuno pogrešni.

Koji narativi?

Životne priče i životne istorije: karakteristike ličnog sećanja kao narativa

Lične ili životne priče (*life story, personal narrative*) i životne istorije (*life history*) odavno su u upotrebi u mnogim humanističkim i društvenim naukama kao istraživački metod, kao građa za analizu i kao način pisanja. Predstavljaju poseban vid pripovesti i poseban usmeni žanr, premda se oko njih često stvara konfuzija pošto se "uklapaju u širu kategoriju narativa sa mnogo sličnih i sinonimnih termina poput autobiografije, biografije, interpretativne biografije, priča o ličnim iskustvima, ličnih narativa, auto-etnografije, usmene istorije, itd" (Hatch and Wisniewski 2003, 124).

Lične priče se definišu kao izveštaj o nečijem životu, u celosti ili u fragmentima koje kazivač smatra bitnim za svoj život, ispričan rečima same te osobe. Osnovna karakteristika im je subjektivnost, "govore se u prvom licu, odnose se na priču o nečijem životnom iskustvu, a sadržaj im je netradicionalan" (Stahl 1977, 20). Lične priče se sastoje od vremenski diskontinuiranih epizoda-priča i s njima povezanih kazivanja, poput objašnjenja i hronika, valorizujući perspektivu samog kazivača o njegovom sopstvenom iskustvu (Frank 1995, 145). Lične priče i životne istorije su formulisane tako da opišu, objasne i razmotre smisao života neke osobe, proživljenog u neko određeno vreme, na nekom određenom mestu i pod posebnim društvenim okolnostima (Hatch and Wisniewski 2003, 115). Za razliku od biografija i autobiografija koje se javljaju u pisanoj formi i mogu biti podstaknute samom željom autobiografa, lične priče i lične istorije se iskazuju u usmenoj formi i uvek na podsticaj neke druge osobe i za potrebe te druge osobe, stoga im je podloga na kojoj nastaju spontani razgovor i/ili usmereni, polustrukturirani intervju. Čak i kada se pojave kao pisani tekst "ontološki status životnih priča je usmena reč" (Tilton 1980, 276). Kazivač je po pravilu anonimna, obična osoba, dok slušalac nastoji da navede kazivača na sećanje i teme koje su fokus njegovog interesovanja. Od životne priče kao narativa ne očekuje se da proizvede istinito znanje već verovatno, moguće, subjektivno tačno, stoga se najčešće ni ne postavlja pitanje – da li su se događaji zaista tako i odigrali.

Životne priče i životne istorije su za većinu autora sinonimni pojmovi dok drugi prave razliku. Džejms Pikok i Doroti Holand daju prednost terminu "priča" smatrajući da ona ne konotira to da naracija mora biti istinita, da su se događaji o kojima se priča neminovno tako i dogodili (Peacock and Holland 1993, 368). Za Geliju Frenk lične priče naglašavaju istinu kazivanja, a životne

istorije – istinito pripovedanje (Frank 1995, 145). Po liniji fikcionalnosti i fiktivnosti i Džef Tod Titon pravi razliku, ističući da su lične priče narativizovana i estetizovana lična iskustva u kojima fikcija, kao vid verbalne kreativnosti kazivača, dolazi do izražaja, dok se od životnih istorija očekuje dokumentarnost i istinitost iznetih činjenica (Titon 1980, 278). Nadalje, Titon vidi razliku i po cilju koji usmerava razgovor s kazivačem: u centru interesovanja antropologa je kultura kojoj kazivač pripada a ne on sam, dok je u ličnim pričama koje sakupljaju folkloristi i psiholozi fokus na informantu – na njegovoj individualnosti i unutrašnjem životu (Titon 1980, 283-284, 290).

Priča nije bilo kakav prozni diskurs, već onaj u kome su događaji organizovani u temporalnu i kauzalnu celinu uz pomoć zapleta, kombinujući sukcesivno niz "incidenata" u jedinstvenu epizodu, a samo kazivanje životne priče u višeepizodično pripovedanje. U tom kontekstu, "priča se ne odnosi samo na fiktivne događaje već i narativne opise faktičkih životnih dešavanja" (Polkinghorne 2003, 7). *Zaplet* ili *radnja* je ključni pojam priče kao narativa. On uokviruje događaje i rečenice u šire strukture; uspostavlja početak i završetak epizode stvarajući vremenske granice; obeležava segment vremena u kome su događaji i osobe bili povezani na logičan i /ili kauzalan način; pomaže da se izvrši izbor između stotine različitih događaja u one koji će bitno doprineti razumevanju, pa se dešava da se u pripovedanju događaji, koji su svojevremeno kazivaču izgledali nevažni, retrospektivno pokažu bitni za razumevanje nečijeg iskustva, izbora i sadašnje pozicije. Polkinghorn, preuzimajući pojmove kognitivnog psihologa Džeroma Brunera (Jerome Bruner), ističe dve vrste rezonovanja koje se sreću u pričama: *paradigmatično rezonovanje* koje uočava sličnosti među različitim događajima i kategoriše ih u šire iskustvene i saznavne celine; i *narativno rezonovanje* ili narativno mišljenje koje obezbeđuje razumevanje i objašnjenje ljudskih akcija, raspoloženja i emocija, proizvodi "seriju anegdotalnih opisa posebnih slučajeva" i prenosi emocionalna iskustva održavajući se na nivou specifičnosti pojedinačnih epizoda bez uopštavanja (Ibid, 9,11).

Zakoni strukture naracije, implicitni i nadindividualni, organizuju priču na način na koji kazivači nemaju svesni uticaj, a formiraju se unutar postojećih kulturnih narativnih konvencija. Zbog toga struktura priče služi istraživaču kao vodič za analizu, budući da je i on sam – istraživač, takođe, subjekt istih strukturnih narativnih prinuda. Vilijam Labov, jedan od najpoznatijih proučavaoca narativne strukture ličnih priča, ističe šest komponenti koje su obavezne da bi pripoveda bila kompletna: apstrakt (suština priče saopštena u jednoj do dve rečenice); orijentacija – informacije o prostoru, vremenu i ličnostima uključenim u događaj; komplicirajuća akcija; evaluacija – jedan od ključnih elemenata priče koji sadrži poentu i procenu s naratorove tačke gledišta; razrešenje situacije; koda – signal da je priča završena i da reč može da preuzme sagovornik (Labov 1972, 363; Labov and Waltezky 1967, 32-37; Robinson

1981, 73). Slično tome, i Dejvid Rumelhart je ustanovio kognitivnu šematu za priče (po ugledu na analizu Vladimira Propa), odnosno "gramatiku" narativnog organizovanja kraćih priča, a koja se načelno sastoji iz *okolnosti* i *epizode*. Okolnosti uvode mesto, vreme i ličnosti u događaje koji će potom biti ispričani u epizodi. Epizoda će se organizovati oko nekog zapleta, a podrazumevaće jedan ili više povezanih događaja⁶, akciju i reakciju, promenu stanja, a moguće je da se pojavi i objašnjenje motivacije (Rumelhart 1975, 213-216, Agar 1980, 227-228).

Kod usmenog kazivanja životnih priča najčešće ćemo se susresti sa nizom epizoda-priča iz različitih razdoblja nečijeg života koje, iako čine temporalnu celinu nečijeg jedinstvenog doživljaja sopstva, međusobno ne moraju biti hronološki povezani. S tim u vezi Pol Konerton upozorava na najčešću grešku usmenih istoričara koji svog kazivača podstiču da životnu priču pripoveda hronološkim redom: "Na taj način se u građu unosi jedna vrsta narativne forme, a s njom i obrazac sećanja koji je stran toj građi... Životne priče imaju drugačiji ritam... jedno nelinearno, ciklično opažanje vremena. Život ispitanika nije curriculum vitae, već niz ciklusa... Tu imamo drugačiju narativnu formu, drugačije društveno determinisano strukturiranje sećanja" (Konerton 2002, 31-33). "I sam proces pamćenja ima u osnovi narativni obrazac", a "[autobiografska] vrsta pamćenja", piše Todor Kuljić "građi narativnu strukturu uvek iz detalja (epizoda), uz pomoć mašte i osećanja" (Kuljić 2006, 54, 69). Reč je o *epizodično-biografskom pamćenju* koje daje osnovu za različita autobiografska sećanja koja su koliko lična i subjektivna, toliko i društveno posredovana, što znači određena kontekstom. Autobiografsko sećanje je proces kojim se u koherentnu celinu životne priče povezuju i uobličavaju "sećanja na sebe iz prošlosti s aktuelnim Ja. Izražava se kroz narativno mišljenje koje se menja sa raspoloženjem i godinama" (Kuljić 2006, 70).

Budući da sećanja, iz kojih se sastoje životne priče, mogu imati nostalgičan odnos prema osobama, objektima, mestima i događajima, skorija kvalitativna istraživanja su osvetlila dve forme *nostalgičnih sećanja*: "dugotrajnu nostalgiju" i "nostalgiju prvog puta". Obe ove semantičke kategorije povezane su sa posebnim konceptima vremena koje su semiotičari opisali kao suprotstavljene dimenzije "kontinuiteta" spram "diskontinuiteta". Dugotrajna nostalgija podrazumeva vezu između osoba, stvari i događaja iz svakodnevne prošlosti koji su se kontinuirano odigravali tokom detinjstva i/ili mladosti i ostali upamćeni kao sadržaj koji nudi osećaj sigurnosti, trajnosti i povezanosti s današnjim Ja. Nasuprot tome, "nostalgija prvog puta" je povezana s osećajem dis-

⁶ Događaji mogu biti povezani *uzročno* kada se javlja fizička veza između događaja, ili po *dopuštenju* kada prvi događaj dozvoljava mogućnost pojave drugog događaja ali ga ne uzrokuje direktno (Rumelhart 1975, 215) (moj prevod Rumelhartovih termina *caus* i *allow* u tipovima veza među događajima).

kontinuiteta i spoznajom o jedinstvenosti nekog događaja koji nam se urezao u pamćenje, obeležio neki važan trenutak u životu natapajući ga snažnim simboličkim smislom (Kessous and Roux 2008, 193, 204).

Kada je antropologija u pitanju, nju obično interesuje insajderska perspektiva kazivača u nastojanju da otkrije šire društvene i kulturne obrasce u kazivačevom ličnom iskustvu. Kazivanja o životu predstavljaju značajan materijal za proučavanje kolektivnih kulturnih koncepata kroz koje se prelama individualni doživljaj, refleksivna procena osobnih i opštih okolnosti, kao i moralni stav. Lične priče i životne istorije su selektivne i vrednosno orijentisane, i uprkos svom individualizovanom sadržaju, prožimaju se sa kulturno-istorijskim iskustvom određene generacije, pomažući u konstrukciji ličnog i grupnog identiteta (v. Antonijević 2009, 16; Antonijević 2013, 25).

Usmena istorija

Žanr *usmene istorije (oral history)* polazi od činjeničnih podataka, u tom smislu je sličan biografijama i životnim istorijama, ali bitnu razliku predstavlja fokus na događajima, istorijskim procesima, epohama ili na lokalnim dešavanjima koja su imala poseban značaj za neku grupu ili osobu, a ne na samoj ličnosti kazivača. Od njih se očekuje istinitost svedočenja, stoga kazivači nastupaju u ulozi učesnika, svedoka i savremenika nekog događaja opisujući ga po svom saznanju i sećanju. Usmenoistorijska kazivanja su najčešće uzimana od poznatih, značajnih i relevantnih učesnika istorijskih događaja, da bi nakon Drugog svetskog rata, sa zanimanjem za sadržaj iskustva običnog čoveka u ratnim zbivanjima, i anonimni pojedinac postao informant za istorijsku nauku. Pa ipak, otpor prema usmenim saopštenjima je u istorijskoj nauci dugo trajao, duže nego u drugim humanističkim disciplinama, izražavajući rezervisanost spram valjanosti i tačnosti podataka dobijenih na osnovu nečijeg sećanja i usmenog saopštenja koje nije moguće direktno proveriti. Barbara Alen ukazuje na to da je većina istraživanja usmene istorije bila osmišljena samo kao dopuna tradicionalnim pisanim istorijskim izvorima, pa i tada, zbog nepoverenja u njihovu pouzdanost, veliki broj sakupljenog usmenoistorijskog materijala ostajao je izvan pisane istorije. Tek su se osamdesetih godina XX veka pojavila mišljenja da su usmene istorije poseban istorijski žanr vredan proučavanja i da ih treba koristiti kao samostalan i komplementaran materijal za pisanu istoriju (Allen 1979, 112-113).

Usmene istorije su nesistematične, fragmentarne, evaluativne, subjektivne, što ne znači da nisu verodostojna svedočenja. Po nekim svojim karakteristikama, folkloristi ih smatraju sličnim kulturno-istorijskim predanjima, anegdota i reminiscencijama. One naglašavaju nečiji lični odnos, emociju, iskustvo i stav prema istorijskim zbivanjima. To su "istorije pisane od dole", iz naroda, kako bi rekao Luc Rerih, odražavaju "narodno javno mišljenje" po rečima

Stojana Novakovića. Vrednost usmenih istorija počiva, s jedne strane, u njihovom nuđenju alternativnog pogleda na istorijska, politička i društvena zbivanja u odnosu na zvaničnu i javnu istoriju, "uporedo sa zvaničnim sećanjem, inidividue umešane u događaj imaju različita znanja o tome, podrivajući i izazivajući zvaničnu verziju" (Peltonen 2006, 8). S druge strane, kroz njih se iskazuju kolektivni, tradicionalni ili stereotipni stavovi važni za razumevanje procesa narodnog uobličavanja nekog istorijskog događaja ili epohe. Svako društvo, kao politička zajednica, izražava svoju svest i shvatanje o vremenu u kojem živi, što posebno dolazi do izražaja u kriznim vremenima koja zahtevaju objašnjenje toga šta se i zašto desilo. Sećanje se, stoga, može shvatiti kao "istorijska svest", pri čemu "usmena istorija obezbeđuju informacije o istorijskom iskustvu kao subjektivne i individualne memorije" (Ibid). Usmena istorija reflektuje, zato, kako grupne tako i pojedinačne stavove i vrednosti kroz sećanja na neki proživljeni istorijski događaj ili period, "istovremeno ih oblikujući spram tekućih interesa" naglašava Peltonen.

Usmene istorije su pravo mesto gde se ispoljava istorijska nostalgija i stoga predstavljaju glavni fokus istraživanja koje se planira ovim projektom. Pri tome, treba sasvim jasno reći da se ne radi o specifikumu ostalgije, jugonostalgije ili bilo kakvih nostalgija za socijalizmom. Upoređivanje nostalgичnih narativa s istorijskim činjenicama, radi dokazivanja tačnosti ili netačnosti, nije tema kojom ćemo se baviti baš kao što analiza urbanih legendi ne sadrži njihovo pobijanje i demaskiranje kao netačnih priča. Takva istraživanja su pokazala da nepodudaranje s istorijskim činjenicama nije specijalnost postsocijalističkih sećanja na socijalizam. Tako je, na primer, bugarski ekonomista Georgi Ganev upoređivao ekonomska kretanja u Bugarskoj u periodu posle sloma socijalizma i stavove prema tim periodima. U periodu neposredno po uspostavljanju demokratije (1989-1997) Bugarska je prošla kroz političku nestabilnost, pad proizvodnje i svih ekonomskih pokazatelja, da bi se u narednom periodu politički stabilizovala i ostvarila značajan ekonomski napredak. Nasuprot tim činjenicama, u istraživanjima koja su vršena, percepcija tih perioda je obrnuta i noviji period se ocenjuje kao lošiji od prethodnog (Ganev 2005).

Završna reč – specifičnost istraživačkog postupka

Ma koliko javno ispoljavanje nostalgija za prošlim vremenima izazivalo pažnju javnosti i polemike, sistematsko istraživanje ne može početi od takvih iskaza. Empirijska osnova istraživanja, koje ima za cilj utvrđivanje mehanizama izgradnje nostalgija, mora se zasnovati na ciljano sakupljenom materijalu i to ne na način koji se obično primenjuje u istraživanjima stavova, mnjenja i političkog opredeljenja. Poređenje koje ima za cilj da istraži generisanje istorijsko-nostalgичnih narativa mora polaziti od materijala koji je, već u fazi prikupljanja, per-

sonalno integrisan sa ličnim pričama, kao folklorno-antropološkom tvorevinom, i sećanjima i pamćenjima koja predstavljaju odgovore na pitanja. Iz ovoga prozlaži da će istraživački postupak⁷ imati tri faze: registrovanje ličnih priča koje u najvećoj meri pripada folklorističkom postupku, zatim ispitivanje sećanja i pamćenja o tim događajima uz upotrebu psiholoških tehnika, i potom etnološki intervju, dominantan u dvadesetovekovnom istraživanju tradicijske kulture devetnaestog veka, koji se bavi sećanjima kazivača o prošlim vremenima.

Literatura:

- Agar, Michael. 1980. Stories, Background Knowledge and Themes: Problems in the Analysis of Life History Narrative. *American Ethnologist* 7 (2): 223-239.
- Allen, Barbara. 1979. The Personal Point of View in Orally Communicated History. *Western Folklore* 38 (2): 110-118.
- Antonijević, Dragana. 2009. Okviri proučavanja ličnih i porodičnih priča o materijalnom gubitku i porazu. *Etnoantropološki problemi* 4 (1): 13-35.
- Antonijević, Dragana. 2013. *Stranac ovdje, stranac tamo. Antropološko istraživanje kulturnog identiteta gastarbajtera*. Beograd: Srpski genealoški centar – Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Etnološka biblioteka knj. 75.
- Atkinson and Hilgard. 2009. *Introduction to Psychology* (14th ed.). Boston: Wadsworth/Cengage Learning.
- Бедли, А. 2004. *Људско памћење: теорија и пракса*. Београд: Завод за уџбенике.
- Berdahl, Daphne. 1999. "(N)Ostalgie" for the Present: Memory, Longing, and East German Things. *Ethnos* 64 (2): 192-211.
- Bluck, Susan and Nicole Alea. 2009. Thinking And Talking About The Past: Why Remember? *Applied Cognitive Psychology* 23: 1089-1104.
- Frank, Gelya. 1995. Anthropology and Individual Lives: The Story of Life History and the History of the Life Story. *American Anthropologist* 97 (1): 145-148.
- Ganev, Georgy. 2005. Where Has Marxism Gone? Gauging the Impact of Alternative Ideas in Transition Bulgaria. *East European Politics and Societies* 19 (3): 443-462.
- Hatch J. Amos and Richard Wisniewski. 2003. "Life history and narrative: questions, issues, and exemplary works". In *Life History and Narrative*, J. Amos

⁷ Ponavljamo da su metodološki postupak i dizajn istraživanja opisani u tekstu u časopisu *Etnoantropološki problemi* br. 4. za 2013. godinu.

- Hatch and Richard Wisniewski (eds), 113- 135. Qualitative Studies Series 1. Taylor and Francis e-library.
- Huysen, Andreas. 2006. Nostalgia for Ruins. *Grey Room* 23: 6-21.
- Ilić, Vladimir. 2001. *Izbeglice u Srbiji : između integracije i održivog povratka*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Kessous, Aurélie and Elyette Roux. 2008. A semiotic analysis of nostalgia as a connection to the past. *Qualitative Market Research: An International Journal* 11 (2): 192-212.
- Konerton, Pol. 2002. *Kako društva pamte*. Beograd: Samizdat B92.
- Костић, Александар. 2006. *Когнитивна психологија*. Београд: Завод за уџбенике.
- Kovačević Ivan i Marija Krstić. 2011. Između istorije i savremenosti: antropološko proučavanje gastarbajtera u 21. veku, *Etnoantropološki problemi* 6 (4): 962-982.
- Kovačević Ivan, Žarko Trebješanin i Dragana Antonijević. 2013. Metodolški okvir proučavanja nostalgije i životnih priča. *Etnoantropološki problemi* 8 (4) (in press).
- Krstić, Marija. 2011. Dijaspورا i radnici na privremenom radu u inostranstvu: osnovni pojmovi. *Etnoantropološki problemi* 6 (2): 295-318.
- Kuljić, Todor. 2006. *Kultura sećanja*. Beograd: Čigoja štampa.
- Labov, William. 1972. "The Transformation of Experience in Narrative Syntax". In *Language in the Inner City*, 354-396. Philadelphia: Pennsylvania University Press. Dostupno na: <http://files.ynada.com/archive/Labov%20-%20The%20transformation%20of%20experience%20in%20narrative%20syntax.pdf>
- Labov, William and Joshua Waletzky. 1967. Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience. Dostupno na: http://courses.umass.edu/bh391/read/labov_waletzky_001.pdf
- Mijić, Emilija. 2011. Yustalgija: Sećanje i materijalna kultura socijalizma kao okvir za konzumiranje sadašnjosti. *Etnoantropološki problemi* 6 (3): 763-782.
- Milenković, Ivan. 2005. *Studije o izbeglištvu*. Beograd: Grupa 484.
- Milenković Ivan i Predrag Šarčević (ur.). 2009. *Studije o izbeglištvu 2*. Beograd: Grupa 484.
- Neisser, U. and I. Hyman. 1999. *Memory Observed: Remembering in Natural Contexts*. New York: Worth Publishers.
- Palmberger Monika. 2008. Nostalgia Matters: Nostalgia for Yugoslavia as Potential Vision for a Better Future. *Sociologija* 50 (4): 355-370.
- Peacock, James L. and Dorothy C. Holland. 1993. The Narrated Self: Life Stories in Process. *Ethos* 21 (4): 367-383.
- Peltonen, Ulla-Maija. 2006. Hidden Narratives and War. *Ethologia fennica* 33: 6-14.

Polkinghorne, Donald E. 2003. "Narrative configuration in qualitative analysis".
In *Life History and Narrative*, J. Amos Hatch and Richard Wisniewski (eds),
5-24. Qualitative Studies Series 1. Taylor and Francis e-library.

Primljeno: 11.8.2013.

Prihvaćeno: 9.11.2013.

Ivan Kovačević, Žarko Trebješanin i Dragana Antonijević

**A THEORETICAL AND CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR
STUDYING NOSTALGIA**

In this paper the authors attempt to define a precise conceptual apparatus for studying nostalgia, for the purpose of constructing a complete theoretical and methodological platform which would serve as a basis for further research. This project was envisioned as an interdisciplinary process which includes an anthropologist of folklore (folklorist), a psychologist and an anthropologist who will follow up on three kinds of nostalgia narratives – the life story as a folk narrative, personal memories as a product of remembering and oral history as the foremost form of nostalgia narrative. By comparing these three kinds of narrative we intend to determine whether there are any connections between these discourses and what the nature of these connections is.

Key words: nostalgia, Serbia, Yugoslavia, yugonostalgia, remembering, memory, personal narratives, historical nostalgia.